

MARKOVÁ, Markéta PhDr.

Hranice a hraničení ve středověké střední Evropě

Disertační práce

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Historické vědy – pomocné vědy historické

Praha, FFUK 2017, 203 str. (v tom 19 obr. příloh)

Oponentský posudek

Může být s podivem, že tak atraktivní námět, jako je vytyčování a vymezování středověkých hranic a hraničních předělů, dlouho zůstával a dosud zčásti zůstává předmětem soustředěného mediéválního výzkumu. Jistě, počínaje Hermenegildem Jirečkem, Václavem V. Tomkem a v pokračování plejády dalších byla snesena řada zajímavých pozorování a postřehů (třeba vzpomenout i Josefa Dobiáše, Jindřicha Schulze, Hanse-Jürgena Karpa aj.), tyto příspěvky se však takřka výhradně dotýkají zemské hranice a jejího průběhu. „Nižší patra“ hraniční problematiky, kromě jednotlivostí, zůstávají stranou. A přece víme, jak vážnou roli hrálo v každodenní praxi středověku vymezování na různých úrovních, převážně se záměrem ohraničit určité majetkové, případně právní nebo kultovní celky vůči vnějšku (panství, vesnice, újezdy, lesy, městské areály aj.).

O zaplňování těchto mezer již delší čas usiluje PhDr. Markéta Marková, která již k tématu publikovala několik zdařilých studií. V předkládané disertační práci postoupila o stupeň výš a pojala hraničení jako uchopení a vymezení prostoru v terénu, a sice způsoby a prostředky, které byly středověku vlastní. Kromě historickogeografických přístupů a bohaté škály psaných mediéválních pramenů, tvořících hlavní pilíř analytického výkladu, přihlédla k nabídce dalších oborů a pracovních postupů, které s tématem souvisejí, jako k archeologii, urbanistice, dějinám středověkého osídlení, ke studiu cest a místy i k etnografii s průniky do raného novověku. Samozřejmě pracovala s novodobým kartografickým a katastrálním materiálem, za zmínku stojí i její vlastní povrchová sondáž, opřená o rozbor katastrálních podkladů z 19. století (určení polohy zaniklých Nezabudic u Řevnic, s. 95). Neomezila se přitom na české země, ale ve vzorcích srovnávala a porovnávala „domácí“ praxi se

sousedstvím, někde i se vzdálenějšími oblastmi. I to považuji za nosný a produktivní rys posuzované disertace.

Práce je členěna do čtyř hutných kapitol a závěru. V první u nich, věnované pramenům a literatuře, se Markéta Marková vyrovnává se základními pojmy. Ukazuje, jak široký mohl být sám pojem hranice a upřesňuje, v jakém smyslu s ním bude dále pracovat. Zdůraznila potřebu chápat „hraniční“ tematiku v mezioborové dimenzi a představila výčet pramenů, které bude využívat. Jejich spektrum je hodně široké, kromě již dotčených stojí za zdůraznění normativní prameny a ikonografický materiál. Následuje přehled výzkumu, začínající dílem Františka Palackého a dovedený prakticky do současnosti. Opět s průniky do zahraniční literatury, někdy s tituly takřka zapomenutými či polozapomenutými. I když tady se výklad rozbíhá do možná nadměrné šíře, protože samo (exaktně „neohraničené“) téma k tomu bezděčně vybízí, dostává čtenář základní představu o proměnách badatelského směřování i hlavních osobnostech, které ho profilovaly.

K vlastnímu jádru práce přechází uchazečka hned v druhé kapitole, v níž pojednává o smyslu vytyčování hranic a o způsobech a prostředcích, jimiž se tak dělo. Začíná exkurzí do prostředí Mezopotámie, starověkého Egypta i antických zvyklostí, většinou s příklady vymezování územních a „státních“ celků. Odtud se výklad blíží k barbarským zákoníkům a k nejstarším dokladům v českomoravském milieu. V dalších partiích si všímá prostředků ohraničování, a to opět v širším geografickém rámci. V tradicích literatury rozlišuje dvě hlavní formy hraničení, pásmové a lineární, základní schéma však rozvádí a na praktických příkladech demonstruje způsoby, jimiž se tak dělo. Předvádí základní rastr fyzických hraničních znaků, který v podstatě přežil středověk a trval do novověku, vystřídán exaktními měřičskými způsoby. Výrazné stromy, vodoteče, nápadné přírodní útvary, ale i cesty nebo (zřídka) pohřebiště, vrývané kříže a uměle vršené „kopce“ tvořily barvitou a vzájemně proplétanou směs v praxi využívaných možností. Samozřejmě s různými důrazy v různých prostředích i časových vrstvách. Markéta Marková upozornila na zvláštnosti třeba severoněmeckých oblastí, kde se v širší míře v roli hraničních znaků uplatnily jezerní plochy, mokřiny či bažiny. S hraničním vymezováním na zemské a „státní“ úrovni blízce souvisela i ochrana hranice, respektive nějak vymezovaného (třeba i městského) území. Mohla nabývat různých podob, alespoň stručnou zmínku by si zasloužily tzv. *gyepü*, tj. obranný systém raného uherského státu, od západu bránící vstup do jádra pravobřežní Panonie (psal o nich Hansgerd Göckenjan, případně jiní). V závěru kapitoly se uchazečka soustředila na obřady, které vytyčování hranic obvykle provázely, včetně právních a zvykových aspektů takových

konání (výprasky aj.). Jejich klíčovou součástí bývalo „obcházení“ (objíždění) vymeзованého území za účasti důvěryhodných svědků. Odtud i újezdy apod. K důležitým poznatkům patří zjištění společných rysů, jimž se vymezování i v různě situovaných regionech a v odlišných časových vrstvách řídilo.

Následující partie se koncentrují na otázky vymezení Čech a Moravy vůči vnějšku, a to zhruba do počátku 14. století, tedy v překrývání s přemyslovskou epochou. Markéta Marková se vrací k problematice tzv. Geografa bavorského a k celému komplexu otázek, které ji tradičně doprovázejí. Pozornosti a zájmu nemohlo uniknout ani tak řečené privilegium pro pražské biskupství, s nímž se pojí „soupis“ tak řečených českých kmenů. Výklad je střídavý a autorka okolnosti a smysl obou klíčových dokumentů spíše sumarizuje, než aby se pouštěla do hypotetických konstrukcí, k nimž tematika po generace láká. Nenechala stranou ani tzv. *Dagome iudex* se vztahem k historickým začátkům Polska. Na základě hlavně písemných pramenů, ale s nezbytnou znalostí geografie Čech i Moravy se věnuje vytčení středověkých hranic obou historických českých zemí. Uzavírá, že jejich základní tvar formovaly přírodní podmínky („střed lesa“, rozvodí), jen místy natolik nezřetelné, že se v průběhu staletí mohly stávat předmětem zájmu sousedů (mluví o nárazníkových oblastech). Markéta Marková k tomu všemu podává koncizní a dobře strukturovaný výklad a je vidět, že námět má již hodně zažitý. Místy by se dalo k některým úsekům říci něco navíc, jako k osídlení okolo saského Zavidova (Sayda) a Boršensštejnu (s. 62-63). Když v roce 1300 markraběnka Helena z Landsbergu prodávala tato zboží českému králi, přidala výklad o minulosti obou míst. Uznala, že odedávna patřila do svazků českého království, ale přešla do držení míšeňského markraběte. Transakci následně potvrdil římský král Albrecht s doplněním, jak Přemysl Otakar II. tyto původně k Čechám náležející majetky směnil za jiné v Rakousích (srovnej *RBM IV*, č. 1922, s. 756; *Archivum Coronae Regni Bohemiae* I.1, č. 72, s. 110-111). Odtud se již výklad přenáší ke způsobům obrany zemské hranice. I tady se téma rozbíhá do velké šíře a dá se uchopit z různých úhlů. Kromě vojenské historie se v něm uplatňují i kastellologie, studium měst a jejich areálů, dějiny umění a další příbuzné disciplíny. I tyto partie se vyznačují přehledností a text propojuje jednotlivé pramenné i věcné poukazy do informačně hutného celku. K významu hraničních bodů jako míst panovnických setkávání a rokování, případně různých dalších slavnostních aktů, by se mohl zdůraznit význam Hodonína, třeba v létě 1301 právě tam Václav II. svěřil do rukou uherské reprezentace svého syna.

Nejobsáhlejší a po mém soudu nejzajímavější je kapitola čtvrtá, v níž se Markéta Marková soustřeďuje na způsoby hraničení v praktické každodennosti, a to počínaje panstvím a konče vymezením takových v prostoru uchopitelných položek, jako byl hřbitov, horní revír, ale i farnost aj. V takové komplexnosti a přístupech je to novum, třebaže k jednotlivým okruhům se již leccos publikovalo. I když každé prostředí vykazuje určitá specifika, dají se rozpoznat obecné jednotící přístupy ať při vymezení větších, ať menších celků. Markéta Marková správně vyvozuje, že předpoklady k zesíleným tendencím v ohraničování majetkových celků (dominia, vesnice, újezdy) blízce souvisí se stabilizací a zpevněním vlastnických práv a nároků. Nejenom v první řadě šlechty, ale také dalších subjektů včetně církve. Hned v úvodních partiích následují exkurzy do praxe sousedních zemí, kromě jiného rakouských klášterů v Heiligenkreuzu a Lilienfeldu. Stranou nezůstaly příklady z rovinných a zamokřených severoněmeckých oblastí (zejména Meklenbursko), jiný krajinný a geograficky více rozrůzněný typ představuje Slovensko. Těžiště ovšem spočívá na českomoravském materiálu, začínaje Zbyhňevovou donací z doby před polovinou 12. století, z významných hraničních popisů náleží důležité místo i často obsažným testamentům (králova číšníka Zbraslava, Voka z Rožmberka aj.). Obdobnou pozornost věnovala uchazečka újezdům a vesnickým „katastrům“, přičemž si je dobře vědoma někde disperzního osídlení a z toho plynoucích (mladších) proměn sídelní sítě. Ve slušné reprezentativní míře využila archeologických výsledků (Svídna aj.).

Prolnutí písemných a archeologických, popř. dalších indikátorů má svoji cenu a upotřebitelnost rovněž při studiu vytyčování městských areálů a jejich vnitřní parcelace. Markéta Marková uvozuje tyto partie poukazem na změny v prostorovém chování obyvatelstva, velmi dobře se zhostila i otázek souvisejících s fungováním provizorní zástavby v počátečních městských fázích (zemnice, polozemnice), především však podtrhla i právní dimenzi a smysl exaktního vymezení městského prostoru, v němž se uplatňovalo a vládlo městské právo. Před námi defilují první náběhy městských (či préurbarních) útvarů, jako Žďár nad Sázavou nebo tzv. Sekanka nad ostrovským klášteřem, posléze i Děčín-Mariánská louka, všechna místa poznána díky archeologickým výzkumům. Složitější to bývá s rozlišováním vnitroměstské parcelace, kde rekonstrukce na základě sporadických a torzovitých hmotných dokladů bývá velmi obtížná. Přesto se uchazečka poctivě snažila nevynechat ani tyto souvislosti (Chrudim, Opava, Brno aj.), která se stávají předmětem obecnějších a stále ještě neuzavřených diskusí. Zatím málo stop dovoluje říci něco určitého o vymezení míst posledního odpočinku, přesto téma do spektra „ohraničování“ patří (vydělení vysvěcené půdy

od okolí), více se dá říci o limitaci farností, spíše však pro mladší středověk. Poměrně hodně zpráv eviduje Markéta Marková o vymezení lesů a polí, které leckdy vystupují jako samostatné majetkové (či jiné) entity. Opět to všechno s bohatou pramennou dokumentací včetně příslušné literatury. „Novinkou“ v tématech „hranic a hraničení“ může být překvapivě rozsáhlá kapitola o horních revírech (s. 119-126). Je to okruh již hodně svébytný, do něhož vstupují i zásady horního práva, obsažené již v tzv. velkém jihlavském privilegii a později v *Ius regale montanorum*. Ale tady již Markéta Marková překročila hranici možného a těžko by se dalo vyčítat, i kdyby tuto oblast pominula. Nicméně předložila hrubý nástin, který již přechází do specializovaných dějin hornictví (vymezení revírů, hornické míry apod.). V každém případě je to téma s perspektivou.

V závěru se Markéta Marková vrací k uzlovým bodům svého výzkumu, pojatého sice s důrazem na středověk, ale s počátky v hodně starých dobách. Především zdůraznila, že při vymezení a ohraničování v terénu se odjakživa využívaly přírodní úkazy, v případě nouze ovšem nastupovaly další prostředky (kopce, vrypy do stromů aj.). Kde příroda dovolila, tam také bývala hraničení nejtrvalejší. Podtrhla roli urbanizačních trendů, prováděných novou praxí i v oblasti „měřících“ technik. To všechno činí z předkládané disertační práce bohatě dokumentovaný korpus jednoho ne nevýznamného segmentu mediální problematiky. Výklad doprovází sice nevelká, ale ilustrativní obrazová příloha. Většina ukávek je ve výběru zaměřena na fotografie hraničních kamenů, často ze slezského prostředí, kde se podobných relikvií starých vymezení dochovalo poměrně hodně. Pozoruhodná je rovněž autorčina rekonstrukce klášterství Heiligenkreuz (podle zakládací listiny z roku 1133) a klášterství Vyšší brod, a to obojí s vyznačením ústředních hraničních bodů.

Ve své disertaci předložila Markéta Marková doširoka rozprostřený obraz středověké hraniční problematiky s důrazem na český vývoj, zabíhající však i do sousedních zemí. Práce je bohatě materiálově podložena a funkčně využívá početnou literaturu. Uchazečka předložila soudržný koncept vývoje hraničení a nabídky širokého okruhu (nejen písemných) vzájemně propojených pramenů využila k solidně ukotveným závěrům. Do svého výzkumu zahrнула i některé netradiční oblasti, které s otázkami vymezení přesto nedílně souvisejí (hornictví, hřbitovy aj.). Přínosná a do méně prozkoumaných koutů mediální problematiky zaměřená práce by si zasloužila vydání, nejlépe v celistvosti, neboť tak lépe vynikne propojenost jednotlivých prostorových sfér ve vztahu k jejich vymezení.

Z uvedených důvodů proto předběžně klasifikuji disertační práci PhDr. Markéty Markové *Hranice a hraničení ve středověké střední Evropě* jako prospěla.

Praha, 11. dubna 2017

prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.
Ústav českých dějin FF UK